

Muhtasarı Tercümesi (I-IV, İstanbul 1966, 1981). Mehmed Vehbi Efendi'nin kaleme aldığı siyasi hâtıraları henüz basılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, İstanbul 1966, Veli Ertan'ın girişi, I, 11-15; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 753; Mâhir İz, *Yılların İz*, İstanbul 1975, s. 76-78; Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara, ts. (Diyabet İşleri Başkanlığı Yayınları), s. 71-81; a.mlf., *Kurtuluşun "Kuvvacı" Din Adamları*, İstanbul 1998, s. 88-93; Veli Ertan – Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri*, İstanbul 1976, s. 85; Mehmed Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981, s. 370; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Ankara 1985, III, 948-951; Vehbi Vakkasoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Âlimleri*, İstanbul 1987, s. 111-138; İsmail Cerrahoğlu – Şevki Saka, *İmam-Hatip Liseleri İçin Tefsir Dersleri*, İstanbul 1991, s. 118; Remzi Ateşyürek, *Mehmed Vehbi Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Yeri* (yüksek lisans tezi, 1994), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17-24; Hasan Hüseyin Ceylan, *TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Saltanatın Kaldırılması: Büyük Oyun*, Ankara 1995, I, 88, 196-221; II, 39-40; *Türk Parlamento Tarihi* (haz. Fahri Çoker), Ankara 1995, II, tür.yer.; III, 675-676; "Mehmed Vehbi Hoca", *TA*, XXIII, 431; "Mehmed Vehbi", *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, XIII, 352; Abdülhamit Birşık, "Mehmed Vehbi Çelik", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 200-201.

REMZİ ATEŞYÜREK

MEHMET ZÂHİD EFENDİ

(bk. ZÂHİD KEVSERİ).

MEHMET ZÂİFÎ EFENDİ

(ö. 1115/1703)

Dinî eserler bestekârı, hattat ve mutasavvıf.

İstanbul'da Beykoz'a bağlı Akbaba'da doğdu. Akbaba İmamı Hâfız Mustafa Efendi'nin oğludur. Suyolcuzâde, Mehmed Zaîfî Efendi'yi Mehmed Tulûî Efendi ile karıştırdığından onun Mudurnulu olduğunu kaydetmektedir (*Devhatü'l-küttâb*, s. 77). Mehmed Efendi genç yaşta hâfız oldu ve babasından müzik eğitimi gördü. Bu arada hat sanatına ilgi duyarak Kanlıcalı Mustafa Efendi'nin derslerine katıldı, ondan sülûs ve nesih hatlarında icâzet aldı. Babasının vefatı üzerine aynı camiye imam oldu. Bundan dolayı Akbaba İmamı lakabıyla da anıldı. İstanbul'da Âbid Çelebi Mescidi'nde imamlık ve yakınındaki mektepte muallimlik ya-

pan Mehmed Zaîfî Efendi, daha sonra Bursa'daki Celvetî şeyhlerinden Üftâde-zâde İbrâhim Sâdık Efendi'ye intisap etti. Bir müddet şeyhinin tekkesinde kalarak onun sohbetlerinden faydalandı ve kendisinden hilâfet aldı. III. Ahmed'in cülûsundan (22 Ağustos 1703) birkaç hafta sonra vefat etti ve Akbaba'da defnedildi.

Mehmed Efendi'nin talebeleri arasında, çocukluğunda sülûs ve nesih hattını öğrettiği Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin babası da bulunmaktadır. Zaîfî mahlasıyla şiirler yazmış, sesinin güzelliği ve Kur'an okuyuşundaki hassasiyetiyle tanınmıştır. El yazması güfte mecmualarında pek çok dinî eseri rastlanmaktaysa da günümüze çok az eseri ulaşmıştır. Sadettin Nüzhet Ergun antolojisi içinde otuz üç eserinin güftesini yayımlamış, bunlardan sözleri Niyâzî-i Mısırî'ye ait, "Habs için geldi gelip ıtlâk ile ferman bana" ve sözleri İsâ Mahvî'ye ait, "Sivâ efkârının cündü gönül mülkûn harâb etti" mısralarıyla başlayan iki segâh ilâhisi zamanımıza kadar gelmiştir. Mehmet Suphi Ezgi'nin Mehmed Tulûî Efendi ile Mehmed Zaîfî Efendi'nin eserlerini birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. Mehmed Zaîfî Efendi ayrıca küçük bir müzik risâlesi kaleme almıştır. Cahit Öztelli'nin özel kütüphanesindeki el yazması bir güfte mecmuasının içinde yer alan, müzikinin özellikleri, makamlar ve müzik öğrencilerine öğütler başlığı altında özetlenebilecek bu mecmuayı Cahit Öztelli bir makale ile tanıtmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 77; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 454; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942, I, 142-143, 260-272; Subhi Ezgi, *Türk Musikisi Klasiklerinden Temcit-Na't-Salât-Durak*, İstanbul 1945, s. 56-57; Şengel, *İlahiler*, V, 13, 18-20; Şerafettin Ural, *XIX. Yüzyıla Ait Bir Yazmada Dinî Müsikî Güfteleri* (yüksek lisans tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21, 39, 41, 45, 47-48, 53, 57, 59, 124, 130, 132, 135, 145, 147, 149, 162; Fatih Öznur, *XIX. Yüzyılda Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Yazmadaki Dinî Müsikî Güfteleri* (yüksek lisans tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19, 36; Avni Erdemir, *Anadolu Sahası Musikîşinası Divan Şairleri*, Ankara 1999, s. 328, 498-499; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, I, 397; Cem Murat Derya Dişçi, *XIX. Yüzyılda Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Yazmadaki Dinî Müsikî Güfteleri* (yüksek lisans tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilim Enstitüsü, s. 19, 63, 75; Şengül Sağman, *Müstakimzâde'nin "Mecmûa-ı İlâhiyyât" Adlı Güfte Mecmuası* (yüksek lisans tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92, 173, 193, 388, 530, 546; Cahit Öztelli, "Akbaba İmamı'nın Musiki Risalesi", *MM*, sy. 314 (1975), s. 4-7; Öztuna, *BTMA*, II, 41-42.

HASAN AKSOY

MEHMET ZEKÂİ DEDE

(bk. ZEKÂİ DEDE).

MEHMET ZEYNÎ EFENDİ

(ö. 1164/1751)

Osmanlı şeyhülislâmı.

19 Cemâziyelevvel 1078'de (6 Kasım 1667) İstanbul'da doğdu. Manisalı Kazasker Ak Mahmud Efendi'nin oğlu olduğundan Akmahmudzâde olarak da bilinir. Doğduğu sırada babası müderris olup henüz kadılığa geçmemişti. Babası iki yıl sonra Halep, ardından Bursa ve 1094'te (1683) İstanbul kadılığı yaparken o da medrese tahsilini sürdürdü. Öğrenim hayatı sırasında Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi'ye damat oldu. Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında 1098 Rebülâhîrinde (Şubat 1687) müderrislik derecesini aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmasının ardından kadılığa geçti. 1116 Recebinde (Kasım 1704) Selânik, 1122 Muharreminde (Mart 1710) Mısır mevleviyetine tayin edildi. 1127'de (1715) İstanbul kadısı oldu. 1134 Cemâziyelevvelinde (Şubat 1722) önce Paşmakçızâde Abdullah Efendi'nin yerine nakîbüleşraflığa, aynı yılın ramazanında (Haziran-Temmuz 1722) Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1140 Şevvali (Mayıs 1728) ve 1145 Muharreminde (Temmuz 1732) iki defa Rumeli kazaskerliği yaptı. Bir ay sonra Hoca-zâde Ömer Efendi'nin ölümüyle boşalan nakîbüleşraflığı da üstlendi. 1147'de (1735) hacca gitti, dönüşte 1151 Zilkadesinde (Şubat 1739) üçüncü defa Rumeli kazaskerliğine getirildi. 1157 Zilkadesinde (Aralık 1744) Mehmed Dede Efendi'den boşalan nakîbüleşraflığa üçüncü defa tayin edildi. 1159 Recebinde (Ağustos 1746) dördüncü defa Rumeli kazaskeri olan Mehmed Zeynî Efendi, 9 Şevval 1159'da (25 Ekim 1746) Hayâtizâde Emin Efendi'nin azli üzerine şeyhülislâmlığa getirildi. Şeyhülislâmlığa başladığı sırada seksen yaşına gelmiş bir ihtiyar olduğundan görevi boyunca önemli bir faaliyet gösteremedi. Bir yıl on ay kadar bu makamda kaldı. 24 Receb 1161'de (20 Temmuz 1748) görevinden alındı. Anadoluhisari'ndeki sahilhâne-sine çekildi. 1164 Zilkadesi sonuna doğru (Ekim 1751) vefat etti. Eyüp'te Küçük Emîr Efendi Türbesi haziresinde babasının mezarı yanına defnedildi.

Kaynaklarda iyi huylu, iffet sahibi, mütevazı, dervişâne bir hayat tarzını benimsemiş, şefkatli ve merhametli bir şahıs olarak anılır. Kâdirî tarikatından olup Edirne'deki Kâdirî Tekkesi'nin şeyhi Kasabzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye müntesipti. Ayrıca Kocamustafapaşa'da Sümbül Efendi Tekkesi şeyhi Nûreddin Efendi ile uzun yıllar arkadaşlık etmiş, tarikatın âdâb ve esrarı üzerine onunla uzun sohbetlerde bulunmuştu. Kaynaklarda herhangi bir eserinden bahsedilmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İbnülemin - Tevcihat, nr. 2215; Râşid, *Târih*, V, 440; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 70^b-71^a, 175^b-176^a, 262^a-^b; *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 95; İsmet, *Tekmiletü's-Şekâik*, s. 186-190; *Sicill-i Osmânî*, II, 443; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 522-523 (fetvasından bir örnekle); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 476; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, s. 184; Danişmend, *Kronoloji*, V, 140; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, İstanbul 1972, s. 131.

MEHMET İPŞİRLİ

MEHMED ZİHNÎ EFENDİ

(1846-1913)

Son devir

Osmanlı âlimi, müderris.

10 Temmuz 1846'da İstanbul'da doğdu. "Zihni" mahlası çok zeki ve kavrayışlı olmasından dolayı hocası tarafından verilmiştir. Babası Kaymakam Mehmed Reşid Efendi, annesi Güzide Gülsüm Hanım'dır. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi ve cami derslerine devam etti. Hocaları bilinmemekle birlikte ciddi bir öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılan Mehmed Zihni Efendi ulûm-i âliye (medrese öğretim üyeliği) şehadetnâmesi aldı. 1864 yılında Bâbîâlî Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na mülâzim oldu. Bir süre sonra Matbaa-i Âmire Takvîm-i Vekâyî' kâtiplik ve musahhihliğine getirildi (1868). Burada on yıl kadar çalışarak birçok dinî ve edebî eserin hatasız bir şekilde basılmasını sağladı. 1877'de Hasan Râsim Paşa'nın çocuklarına öğretmenlik yapmak üzere üç aylığına İskenderiye'ye gitti (*Meşâhîrü'n-nisâ*, II, 64, 91). Ardından Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi ulûm-i Arabiyye ve dîniyye muallimliği (1879), Mekteb-i Mülkiyye usûl-i fıkıh muallimliği (1883), Tedkîk-i Mûellefât Komisyonu üyeliği (1891), Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliği (1894), Maarif Nezâreti Encümen-i Teftîş ve Muâyene üyeliği ve başkanlığı (1902) görevlerinde bulundu. 1906 yılında Mekteb-i Mülkiyye

ye'deki müderrislik görevinden istifa ettiyse de Meclis-i Kebîr-i Maârif'teki vazifesi devam etti. 1908'de yaş haddinden emekliye ayrılması gerekirken Meclis-i Vükelâ kararıyla görevini sürdürdü. Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatı şeyhi Necib Efendi'ye intisap eden Mehmed Zihni Efendi, Meclis-i Kebîr-i Maârif üyesi iken 16 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'da vefat etti ve Küplüce Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedildi.

Ülke içinde üstün başarı madalyaları ile taltif edilen Mehmed Zihni Efendi, Eylül 1889'da Stockholm'de toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne gönderdiği matbu eserlerinin ilmîliği, ayrıca Arap dili ve öğretimine yaptığı hizmetlerden dolayı kongrenin teklifi üzerine birleşik krallık olan İsveç-Norveç hükûmeti tarafından bir altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Bu madalya günümüzde Galatasaray Lisesi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Mehmed Zihni Efendi'nin okuduğunu iyi anlayan, eleştiren, dikkatli ve düzenli yazar bir âlim olduğu belirtilmektedir. Bu husus eserlerinin incelenmesinden de anlaşılmaktadır. Üstlendiği görevleri hakkıyla yerine getiren, şahsî hayatında dürüstlükten ayrılmayan nazik bir insan olduğu nakledilmektedir. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde ve Mekteb-i Mülkiyye'deki hocalığı sırasında çığır açıcı öğretimi sayesinde birçok değerli talebe yetiştirmiştir. Babanzâde Ahmed Naim, Ali Nazîma, Kenan Rifâî, Hanbelizâde Muhammed Şâkir ve Abdülhak Şinasi Hisar bunlardan bazılarıdır. Arap, Türk, İran dil ve edebiyatlarına vâkıf olan Mehmed Zihni Efendi 1025 kitaptan oluşan kitaplığını Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Mehmed Zihni Efendi'ye göre Arapça öğrenmenin zor olduğu yolundaki kanaat doğru değildir. Kelimelerinin önemli bir kısmının dilimize girmiş olması sebebiyle Arapça'nın öğrenimi Avrupa dillerinden daha kolaydır. Dil öğrenmenin en iyi yolu kişinin öğreneceği dilin kurallarını kendi diliyle öğrenmesidir. Bu sebeple Türkçe hazırlanmış bir Arapça gramer kitabını okuyup anlayabilen kişi kendi kendine Arapça öğrenebilir (*el-Müntehab*, s. 4). Mehmed Zihni Efendi Arapça öğretimi için bir dizi kitap yazmış ve bu hususta yeni bir çığır açmıştır.

Eserleri. A) Arap Dili ve Öğretimi. 1. *el-Müntehab fi ta'limi lugati'l-Arab* (İstanbul 1303). Arap sarfına dair kapsamlı bir eser olup sarf kalıplarıyla ilgili çok sayıda kelime Türkçe karşılıklarıyla birlik-

te "temrin" başlığı altında; âyet, hadis ve diğer Arap edebiyatı kaynaklarından seçilmiş nesir ve şiir örnekleri de "emsile" adıyla verilmiştir. 2. *el-Muktedab mine'l-Müntehab fi ta'limi lugati'l-Arab* (İstanbul 1304). Bir önceki eserin özeti olup i'lâl ve idgam konuları "Teznîb" başlığı altında eserin sonuna eklenmiştir. 3. *el-Müşezzebe (Mektebü edeb fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab, el-Mürteeb fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab; "Sarf kısmı"*, İstanbul 1307, 1311, 1327). Önceki iki eserin özettir. Ali Nazîma bu üç kitabı *Miftâhu'l-Müntehab ve'l-Muktedab ve'l-Müşezzebe* adıyla özetlemiştir (İstanbul 1307). 4. *el-Muktedab* (İstanbul 1303-1304) "Nahiv kısmı". Arap nahvine dair kapsamlı bir eser olup sonunda Arapça edatlar alfabe sırasına göre açıklanmıştır. Birinci ve dördüncü kitap *el-Müntehab ve'l-Muktedab fi kavâidi's-sarf ve'n-nahv* adıyla tekrar yayımlanmıştır (İstanbul 1981). 5. *el-Müşezzebe fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab* (İstanbul 1311) "Nahiv kısmı". Bir önceki eserin özettir. Sarf ve nahve dair *el-Müşezzebe* adlı özetlerle ilgili olarak Gökhan Sebati Işkın tarafından Arapça'ya tercüme edilerek *Muhammed Zihni Efendi ve kitâbühü el-Müşezzebe fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab* adıyla Pakistan'da yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Arslan, s. 108). 6. *el-Kavlü'l-ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid* (İstanbul 1304, 1327; Kazan 1321/1903). Hatîb el-Kazvî'nin belâgata dair *Telhîşu'l-Miftâh*'i ile Teftâzânî'nin buna yazdığı *el-Muṭavvel* ve *Muḥtaşarü'l-me'ânî* adlı şerhlerde ve Seyyid Şerîf el-Cür cânî'nin *el-Muṭavvel*'e yazdığı hâşiyede ki 649 beytin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, bu eseri *Be-yânü'l-Hak* mecmuasında (sy. 36-69), "Reddî'alâ mâ fi'l-kavli'l-ceyyid mine'r-redî" başlığı altında yirmi beş makalede tenkit etmişse de devamı gelmemiştir (a.g.e., s. 113-116). 7. *Kitâbü't-Terâcim* (İstanbul 1304). Arapça öğretiminde okuma metni olarak kullanılmak amacıyla 160 kadar âlim ve edibin Arapça biyografilerini ihtiva etmektedir. 8. *Feyz-i Yezdân Tercüme-i Nasihatü'l-ihvân* (İstanbul 1292). Zeynüddin İbnü'l-Verdî'ye ait yetmiş yedi beyitlik *Lâmiyye*'nin izahlı tercümesidir. 9. *Atvâku'z-zeheb Tercümesi* (İstanbul 1290). Zemahşerî'ye ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan açıklama-
malı çevirisidir.